

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1978 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1979

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1978

VILNIUS

1979

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1978

VILNIUS

1979

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1978

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1979

Redakcinė kolegija

**Jonas DOBROVOLSKAS, Mečislovas JUČAS, Vytautas
MERKYS, Vacys MILIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZ-
DŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas
TAUTAVIČIUS, Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redak-
torius), Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus
pavaduotoja)**

Išleista pagal LTSR MA Istorijos instituto užsakymą

0505040000

**M 10604—209
M854(08)—79 Ž—79**

© LTSR MA Istorijos institutas, 1979

UDK 329.18+9(474.5) «1941 : 1945»

DĖL LIETUVOS ŽYDŲ GELBĖJIMO HITLERINĖS OKUPACIJOS METAIS (1941—1945 m.)

KAZYS RUKŠENAS

Apie lietuvių tautos pagalbą žydams hitlerinės okupacijos metais daugiausia rašyta periodikoje; be to, apie tai yra rašę savo knygose P. Štaras¹, A. Rakūnas², M. Elinas ir D. Gelpernas³, M. Rolnikaitė⁴ ir kt., savo straipsnyje G. Zimasas⁵. Didelės svarbos yra S. Binkienės paruošta daugelio liudininkų atsiminimų knyga „Ir be ginklo kariai“⁶, kur apie žydų gelbėjimą surinkta daugiausia medžiagos. Tačiau archyvuose, atsiminimuose aptinkama vis naujų faktų. Todėl šiame straipsnyje, remiantis paskelbta medžiaga bei dar nepanaudotais archyviniais, publicistiniais šaltiniais, norima nurodyti tariamus ir tikruosius Lietuvos žydų gelbėtojus, Lietuvos gyventojų pagalbos žydams hitlerinės okupacijos metais pobūdį ir mastą.

Pokario metais Vakaruose, ypač Vakarų Vokietijoje, Izraelyje, JAV, pasirodė leidinių, kuriuose, sutapatinant okupantams tarnavusius buržuazinius nacionalistus su visais gyventojais, taip pat iškraipant kitus istorinius faktus, kaltė už žydų naikinimą hitlerinės okupacijos metais okupuotoje TSRS dalyje, ypač Lietuvoje, bandoma suversti visiems gyventojams, siekiama parodyti, kad, girdi, jie negelbėję žydų, nepadėję jiems pasitraukti į TSRS gilumą ir pan. Šiuose darbuose žydų gelbėtojais ir užtarėjais stengiamasi pavaizduoti net buvusius hitlerinės okupacinės administracijos ir vermachto darbuotojus, jų pagalbininkus vietinius buržuazinius nacionalistus, dažnai svarbiausius žydų naikinimo ir terorizavimo iniciatorius. Antai buvęs Rozenbergo ministerijos bendradarbis P. Kleistas 1952 m. rašė, kad 1941 m. Lvove, Lietuvoje ir Latvijoje žydus žudę tik vietiniai gyventojai, o žydų užtarėjai ir gelbėtojai buvę hitlerinio vermachto generolai, reicho komisaras okupuotoms rytų sri-

¹ Štaras P. Partizaninis judėjimas Lietuvoje. V., 1966, p. 104—106 ir kt.

² Rakūnas A. Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją. V., 1970, p. 66—67 ir kt.

³ Elinas M., Gelpernas D. Kauno getas ir jo kovotojai. V., 1969.

⁴ Rolnikaitė M. Turiu papasakoti. V., 1963, p. 11—15.

⁵ Зиманас Г. О крови и чести.— Новое время, 1976 г., № 30.

⁶ Ir be ginklo kariai. Sudarytoja S. Binkienė. V., 1967.

tims A. Rozenbergas, Ostlando reichskomisaras H. Lozė ir kiti hitleriniai administratoriai⁷. M. Kaganovičius 1957 m. Jeruzalėje išleistoje knygoje⁸ tvirtino, kad Lenkijoje, Baltarusijoje, Lietuvoje ir Ukrainoje gyventojai buvę priešiški žydams, besislapstantiems ten niekas nepadėdavęs. Didžiulėje monografijoje apie Europos žydų naikinimą Antrojo pasaulinio karo metais G. Reitlingeris tvirtina esą Tarybų Sąjunga sąmoningai neevakavusi žydų iš hitlerininkų užimamų TSRS sričių, kad okupantai juos sunaikintų⁹. Prieš kelerius metus Niujorke išleistoje trijų tomų knygoje apie Vilniaus žydus „Lietuvos Jeruzalė“ teigiama, kad 1944–1945 m., išvadavus Vilnių, „išvaduotojai“ (Tarybinė Armija ir Tarybų valdžios organai.—K. R.) priėmė „galutinį sprendimą“ baigti organizuoto žydų gyvenimo bet kokiomis jo pasireiškimo formomis likvidavimą¹⁰.

1946 m. Tarptautiniame Niurnbergo procese buvo įrodyta svarbiausių nacistinių vadeivų kaltė dėl Europos tautų naikinimo. Per pokario metus taip pat tiksliai išaiškinta, ką darė mažesnio rango hitleriniai administratoriai, kurie dabar dedasi arba vaizduojami Lietuvos žydų „gelbėtojais“. Buvęs SS ir policijos vadas Ostlande F. Jekelnas 1946 m. teisme Rygoje parodė, kad Himlerio įsakymu jis turėjęs sunaikinti visus Pabaltijo žydus¹¹. Hitlerininkų saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje K. Jėgeris, 1941 m. gruodžio 1 d. pranešdamas Berlynui apie daugumos Lietuvos žydų sunaikinimą, rašė, kad tai buvo atlikta jo paliepimu ir jo pavaldiniams organizuojant¹². Hitleris 1942 m. liepos 22 d. pokalbyje prie stalo pasakė: „... Jeigu man bus pranešta, kad šiandien jau nėra žydų ir Lietuvoje, tai bus puiku“¹³. Ostlando reichskomisaras H. Lozė, pokario metais dėjęsis dideliu žydų gynėju, 1941 m. liepos 24–28 d. būdamas Kaune, pirmasis išleido diskriminacinius nuostatus žydams¹⁴. Vėliau, į 1941 m. pabaigą, remdamasis Šiaulių gebitskomisaro ir Slucko gebitskomisaro pranešimais, jis parašė skundą dėl žydų naikinimo A. Rozenbergui. Dėl žudymo uždraudimo ten nėra nė užuominos. Tik skundžiamasi, kad žydai kartais naikinami be hitlerinių komisarų atsiklausimo, siūloma tai suderinti su ūkiniais poreikiais, žudyti planingai¹⁵.

⁷ Kleist P. Auch Du warst dabei. Heidelberg. 1952, p. 327.

⁸ Kahanowitz M. Why No Separate Jewish Partisan Movement? Jerusalem, 1957.

⁹ Reitlinger G. Die Endlösung. Berlin, 1956.

¹⁰ Зиманас Г. О крови и чести.—Новое время, 1976, № 30, с. 20.

¹¹ Jakaitis J. Išdavystės keliu. V., 1976, p. 45.

¹² Masinės žudynės Lietuvoje. Dokumentų rinkinys. V., 1965, d. 1, p. 131. LTSR CVA išliko 1941 m. rugpjūčio 9 d. hitlerininkų saugumo policijos ir SD dokumentas, kuriame išvardyti kai kurie LTSR vadovaujantieji darbuotojai žydai (I. Meskupas-Adomas, G. Zimanas ir kt.), su Lietuvos žydų naikinimo vykdytojo Hamano (Hamann) rezoliucija: „Siūlau paiešką ir likvidavimą“. Šalia K. Jėgerio (Jäger) užrašas: „Sutinku“.—LTSR CVA, f. 1399, ap. 1, b. 15, l. 1—2.

¹³ Picker H. Hitlers Tischgespräche 1941—1942. Bonn, 1957, p. 471—472.

¹⁴ Latvijos TSR CVA, f. P-1036, ap. 1, b. 3, l. 142; Reitlinger G. Min. veik., p. 228; Mēs apsūdzam. Rīgā, 1965, p. 30.

¹⁵ Reitlinger G. Min. veik., p. 247; TSRS CVSRA, f. 7445, ap. 2, b. 156, l. 182.

1943 m. rugpjūčio mėnesį į Vilnių teirautis, koks Vilniaus žydų likimas, buvo atvykęs A. Rozenbergo pavaduotojas gauleiteris dr. Majeris. Jis buvo labai patenkintas, kad Vilniuje žydai „gerai“ tvarkomi, kad iš Vilniaus geto pabėgę tik 50 žydų, o ne 800, kaip buvo pranešta Berlyne¹⁶. Tuomet Vilniuje dirbęs SD viršininkas Gertas tvirtino, kad jis labai gerai bendradarbiaujęs su gebitskomisarais¹⁷. Pokario metais dr. Majeris daug rašė apie savo ir apskritai apie A. Rozenbergo ministerijos, hitlerinių komisarų „humaniškumą“.

Vakarų Vokietijoje ypač ginami hitlerinio vermachto generolai, vada. Antai Šiaurės armijos grupės vadas feldmaršalas Vilhelmas fon Lebas teigia, kad jis protestavęs prieš žydų žudynes Kaune, kad vermachto kareiviai iš viso nedalyvavę žudynėse. Jis žinojęs tik nacionalistų vykdytas akcijas¹⁸. O kaip buvo iš tikrųjų? Šaudant 1941 m. liepos 1 d. 214 žmonių Kretingoje ir 111 žmonių Palangoje (daugiausia žydus) vermachtas išskyrė 20—22 kareivius¹⁹. Panašiai buvo Alytuje ir Vilniuje. Seinuose, Druskininkuose, Vilniuje, Šiauliuose, Ukmergėje, Utenoje, Švenčionyse, Zarasuose ir kitur vermachto komendantai pirmieji organizavo žydų persekiojimą ir žudynes²⁰. Nors kai kur, norėdamas panaudoti žydus ginklų pramonei, vermachtas juos laikinai paliko gyvus, tačiau 1941 m. rugsėjo 20 d. įsakymu jie turėjo būti atleisti iš visų vermachto įstaigų, taigi atiduoti kaip „mereikalingi“ sunaikinti. SS štandartenfiureris K. Jegeris 1942 m. lapkričio 22 d. pranešime į Rygą ypač pabrėžė labai gerą SD bendradarbiavimą su vermachtu²¹.

Iš to matome, kad visos okupacinio aparato grandys glaudžiai bendradarbiavo, diskriminuodamos ir naikindamos Lietuvos žydus. Kartu jos varžėsi dėl pirmenybės disponuoti žydų likimu, jų turtu, darbo vaisiais, ginčijosi, kas turi teisę juos tvarkyti ir pan. Tų ginčų ir raštų atskiri teiginiai ar žodžiai ir vaizduojami dabar kaip žydų „užtarimas“, „gelbėjimas“ ir pan., o jų autoriai — kaip „žydų gelbėtojai“.

Masinės žudynės buvo sunkus nusikaltimas, ką, be abejo, žinojo ir hitlerininkai. Be to, jos diskreditavo žudikus visuomenės akyse. Todėl nusikaltimams maskuoti hitlerininkai buvo sugalvoję daug būdų. Žydų naikinimui nuslėpti buvo sumanyti terminai: „galutinis žydų klausimo sprendimas“, „evakuacija“, „paėmimas darbams“, „ypatingas pasielgimas“ ir pan. Mirties dujos — ciklonas B buvo vadinamas „medžiaga žydams perkelti“, lavonų deginimo komandos — „įmonėmis 1005 A“ ar „1005 B“ ir pan.²² Be žudynių kalbinių maskavimo terminų, buvo sugalvoti ir kiti nusikaltimų slėpimo būdai: nusikalstamų įsakymų davi-

¹⁶ LTSR CVA fondai.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Fall 12. Das Urteil gegen OKW. Berlin, 1960, p. 133—142.

¹⁹ TSRS CVSRA fondai.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat.

²² Kennzeichen. Einleitung. Berlin, 1966, p. 13; Kühnrich H. Judenmörder Eichmann. Berlin, 1961, p. 72.

mas žodžiu, žudomųjų išsiuntimas sunaikinti į įvairias Europos šalis, naikinamųjų ir jų artimųjų dezinformavimas apie išvežimo vietas ir paskirtis, žudymo vietų slėpimas, pėdsakų naikinimas ir pan. Pavyzdžiui, hitlerininkų saugumo policijos ir SD operatyvinės grupės A vadas V. Štalekeris 1941 m. birželio 24 d. davė žodinį nurodymą pradėti komunistų ir žydų žudynes Lietuvoje prie Vokietijos sienos. 1941 m. birželio 24 d. Himleris, atvykęs į Suvalkus, buvo apie tai informuotas ir pritarė tokiam Lietuvos gyventojų naikinimui²³. Tačiau dar didesne maskavimo priemone savo nusikaltimams slėpti buvo hitlerininkų siekiai įtraukti į žudynes kitas tautas. Pjudydami lietuvius, lenkus, ukrainiečius ir rusus vienus prieš kitus, o ypač prieš žydus, jie norėjo pakirsti proletarinio internacionalizmo dvasią, įgyvendinti klasinius, genocidinius planus svetimomis rankomis, patys likdami šešėlyje. Minėtas V. Štalekeris rašo, kad jis su vienu jo žudikų grupės būriu atvyko į Kauną 1941 m. birželio 25 d. „Saugumo policija,— tęsia jis,— vadovaudamasi įsakymais, buvo pasiryžusi išspręsti žydų klausimą visomis galimomis priemonėmis ir kuo greičiausiai. Bet buvo pravartu, kad ji bent iš pradžių veiktų užkulisyje, nes nepaprastai žiaurios priemonės neišvengiamai būtų sukėlusios nerimą ir vokiečių sluoksniuose. Todėl viešai viskas turėjo atrodyti taip, tartum vietiniai gyventojai viską būtų darę savo iniciatyva...“²⁴ 1941 m. birželio 29 d. iš Berlyno buvo gautas ir raštiškas operatyvinis įsakymas Nr. 1—skatinti Lietuvoje prieš komunistus ir žydus nusiteikusių vietinių gyventojų sluoksnių aistras, įtraukti juos į „apsivalymą“. Slaptus žodžiu, telefonu nurodymus žudyti hitlerininkai davė lietuvių buržuaziniams nacionalistams Kaune, Vilniuje, Utenoje, Rokiškyje ir kitose vietose²⁵. Vėlesnėje 1941 m. ataskaitoje V. Štalekeris rašė: „Kaip Kaune, taip ir Rygoje filmuojant ir fotografuojant pagal galimybę buvo užfiksuota, kad pirmuosius stichinius žydų ir komunistų žudymus vykdė lietuviai ir latviai“²⁶. Ostlando reichskomisaras H. Lozė įsakė paskelbti žydų diskriminacinius nuostatus labai negarsinant, o tik seniūnams ir žodžiu²⁷. Hitleriniai okupantai net mėgino pasiteisinti prieš žydus. Po pirmųjų dienų žudynių Kaune V. Štalekeris iškvietė žydų bendruomenės atstovus ir pareiškė, kad vokiečiai „nenori kištis į žydų ginčus su lietuviais“ ir patarė žydams pasitraukti į getą, kur jiems būsia saugiau²⁸. Panašiai hitlerininkai elgėsi ir Vilniuje, tik jie čia sakėsi nenorį su žydais kalbėtis, nes žydus tvarką lietuviai²⁹. Ne kartą Kaune, Vilniuje ir kitur hitlerinės policijos valdininkai, vermachto kareiviai lietuvių nacionalistų varomus į mirtį žydus paleisdavo, kartais tokias scenas net fotografuodavo. Vėliau, žinoma, tie patys hitlerininkai įsakydavo pa-

²³ TSRS CVSRA fondai; ADSR, f. r. 137, l. 72.

²⁴ Masinės žudynės Lietuvoje. Dokumentų rinkinys, V., 1973, d. 2, p. 17—18.

²⁵ Ten pat, d. 1, p. 265; LTSR CVA fondai.

²⁶ Masinės žudynės Lietuvoje, d. 2, p. 19.

²⁷ Latvijos TSR CVA, f. P-1036, ap. 1, b. 3, l. 142.

²⁸ Reitlinger G. Min. veik., p. 242.

²⁹ Kruck H. Tagbuch of Wilna getto. New York, 1961, p. 10.

smerktuosius nužudyti arba padarydavo tai patys³⁰. Hitlerinės Vokietijos reichsministras okupuotoms rytų sritims A. Rozenbergas tvirtino, kad vienas iš motyvų, dėl ko buvo leista veikti vietiniams nacionalistams, buvo noras sudaryti Vokietijai „istorinį alibi“³¹.

Hitlerininkams talkininkavę lietuvių buržuaziniai nacionalistai taip pat vaizduoja save nekaltais. Jie teigia, kad žydus Lietuvoje naikinę tik hitlerininkų ypatingos komandos ir keli iškrypėliai lietuviai. Nacionalistų vadai vaizduoja save žydų užtarėjais, kovotojais prieš hitlerininkus. Antai buvęs LAF vyriausybės premjeras J. Ambrazevičius rašo, kad ši vyriausybė hitlerininkams žudant žydus, ilgai priešinosi, nerodė iniciatyvos, netalkininkavo, neišleido diskriminacinių nuostatų³².

Socialistinė santvarka Lietuvoje 1940—1941 m. gyvavo neilgai. Pirmieji socialistiniai pertvarkymai — stambiosios privatinės nuosavybės panaikinimas, tarybinė žemės reforma, reakcinės valdininkijos nušalinimas nuo valdžios sukėlė išnaudotojų klasių įtūžį, aptemdė pykčiu buvusių fabrikantų, dvarininkų, buožių, reakcinių valdininkų ir karininkų protus. Hitlerinės Vokietijos užpuolimas buvo akstinas ginkluotai klasiinei kovai. Staigus hitlerinės kariuomenės žygiavimas, nepakankamas Tarybų valdžios šalininkų Lietuvoje apginklavimas sudarė sąlygas ginkluotai klasiinei kovai virsti atviromis žudynėmis. Pirmomis hitlerinės okupacijos dienomis, kaip tvirtina ir hitlerininkai, vietiniai buržuaziniai nacionalistai ypač uoliai naikino pirmiausia savus lietuvių tautybės Tarybų valdžios atstovus — komunistus, komjaunuolius, tarybinius aktyvistus, naujakurius ir pan.

Nuo seno Lietuvos Komunistų partijai, komjaunimui, Liaudies pagalbai priklausė daug žydų proletariato ir pažangių inteligentijos atstovų. Jie aktyviai stėjo į socializmo kūrimą Lietuvoje 1940—1941 metais. Todėl lietuvių buržuaziniai nacionalistai susidorojo su jais visų pirma kaip su klasiniais priešais. Šiuos ano meto klasinės kovos Lietuvoje savitumus panaudojo hitlerininkai, pasitelkdami vietinius buržuazinius nacionalistus ne tik savo klasiniams, bet ir rasiniams tikslams įgyvendinti. Ginkluoti vietinių buržuazinių nacionalistų būriai vėliau buvo siunčiami visų žydų naikinti. Nors daug kur nacionalistų būriams vadovavo „priežiūros“ karininkai vokiečiai, bet kai kur dėl okupantų minėtų maskavimo priemonių susidarė išpūdis, kad žudė tik lietuvių nacionalistai; kitur iš tikrųjų žudė, nelaukdami net okupantų nurodymo. Dėl to, žinoma, ypač kalti nacionalistų vadai. Dar prieš karą LAF 1941 m. kovo 19 d. išleistame atsišaukime kvietė terorizuoti ir naikinti žydus³³. Nacionalistų laikraštis „Į laisvę“ 1941 m. liepos 5 d. rašė: „Žydai, burliokai rusai ir lenkai kolonistai atbėgėliai yra mūsų tautos grybas, kurį reikia kuo greičiau išpjauti“. 1941 m. birželio 30 d. laikinosios vyriausybės „ministerių kabinetas“ pritarė ir išskyrė lėšas policinio bataliono

³⁰ Elinas M., Gelpernas D. Min. veik., p. 31.

³¹ Czollek R. Faschismus und Okkupation. Berlin, 1974, p. 56.

³² Sūduvis N. E. Vienų vieni. Brooklyn, New York, 1964, p. 137, 140—142.

³³ Masinės žudynės Lietuvoje, d. 1, p. 49—50.

ir Kauno žydų geto įsteigimui³⁴. 1941 m. liepos 30 d. LAF štabas Kaune nusiuntė Kauno kalėjimo viršininkui I. Vyliui raštą, reikalaujamas nu-
traukti maisto tiekimą žydams iš miesto ir informaciją apie jų likimą³⁵.
1941 m. rugpjūčio 1 d. buvo paskelbti vadinamosios laikinosios vyriausy-
bės diskriminaciniai nuostatai žydams³⁶. Buvęs tuomet Seirijų policijos
nuovados viršininkas A. Nykštaitis, nuvykęs į Kauną, išaiškino tokią lie-
tuvų nacionalistų vadų nuomonę: „Naikinant žmones, reikia bendradar-
biauti su vokiečiais, bet taip, kad didesnė atsakomybė kristų vokie-
čiams“³⁷.

Tiesa, buvęs vadinamosios laikinosios vyriausybės krašto apsaugos mi-
nistras S. Raštikis rašo, kad jis, Kauno rabino Sniego paprašytas, ejęs
užtarti žydų pas vermachto generolus Polį ir Roką³⁸. 1942 m. lapkričio
14 d., po to, kai buvo pradėta kolonizuoti Lietuvą vokiečiais ir išnaikinta
dauguma Lietuvos žydų, buvęs 1926 m. Lietuvos prezidentas Kazys Gri-
nius, krikdemui šilas Mykolas Krupavičius ir prof. Jonas Aleksa parašė
raštą generaliniam komisarui Rentelnui, kur jie siūlė sustabdyti Lietuvos
kolonizavimą ir buvo priversti pasakyti tiesą, kad „lietuvų tauta... ne-
pritaria priemonėms, taikomoms Lietuvos žydams“³⁹. Toks vienas kitas
lietuvų buržuazinių nacionalistų vadų žingsnis aiškintinas subjektyviais,
pasiteisinimo prieš visuomenę ar komulfliažo sumetimais, bet jis negali
atsverti apskritai priešiškos jų pozicijos ir elgsenos žydų atžvilgiu.

Išaiškinta ir Lietuvos kunigų, ypač katalikų vyresnybės, pozicija
dėl Lietuvos žydų. Arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas, kaip ma-
tome iš dokumentų, pritarė Hitlerio mintims ir žydų naikinimui⁴⁰, vys-
kupas V. Brizgys uždraudė Lietuvos kunigams teikti žydams bet kokią
pagalbą⁴¹. Reacinius Lietuvos dvasiškijos vadovus iš esmės skatino ir
popiežius Pijus XII. Jis 1941 m. rugpjūčio 12 d. rašte J. Skvireckui ra-
šė: „Sventa dvasininkijos pareiga — iš visų jėgų padėti Vokietijos ka-
riuomenei ir vokiečių karinei administracijai“⁴². Taip Lietuvos dvasiš-
kijos vadovai ir darė. Jie sveikino Hitlerį, rėmė hitlerininkų mobilizaci-
jas, pritarė žydų naikinimui, skyrė kapelionus į kalėjimus, į policinius
batalionus⁴³.

Nors dar neturime nuodugnių studijų apie Lietuvos žydų buržuazijos,
ypač reakcionierių sionistų vadovų, veiklą hitlerinės okupacijos metais,
tačiau ir išaiškinti faktai rodo, kad reacingiausi, sionistiniai sluoksniai,
priešingai jų dabartiniams teiginiams, ne gelbėjo, o padėjo okupantams
naikinti Lietuvos žydus. Pavyzdžiui, okupacijos pradžioje vienas hitleri-

³⁴ LTSR CVA fondai.

³⁵ Ten pat.

³⁶ Masinės žudynės Lietuvoje, d. 1, p. 104—107.

³⁷ Ten pat, d. 2, p. 101.

³⁸ Raštikis S. Kovose dėl Lietuvos. Los Angeles, 1957, d. 2, p. 305—307.

³⁹ LTSR CVA fondai.

⁴⁰ Žudikai bažnyčios prieglobstyje. V., 1963, p. 16—17.

⁴¹ Tiesa, 1963.XII.21.

⁴² Komunistas, 1955, Nr. 8, p. 39.

⁴³ LTSR CVA fondai.

ninkų agentas žydas pasiūlė hitlerininkams tinkamas kandidatūras į žydų komitetą Kaune⁴⁴. 1941 m. spalio 28 d. išvarant 10 000 žydų iš Kauno geto į mirtį, be hitlerininkų ir lietuvių buržuazinių nacionalistų, juos rikiavo ir komandavo Kauno žydų geto policija. Vien per rikiavimą žuvo 9 žmonės⁴⁵. 1941 m. gruodžio 24 d. per Vilniaus pirmojo geto valymą žmones į mirtį siuntė pats Vilniaus geto žydų policijos viršininkas Jakovas Gensas⁴⁶. Kauno gete su gestapu atvirai bendradarbiavo buvęs sionistų-revizionistų partijos veikėjas J. Kaspi-Serebrovičius, SD įgaliotinis getui B. Lipceris, geto policininkas T. Arnštamas⁴⁷. Tokių pavyzdžių yra daug.

Iš viso to matome, kad tiek hitlerininkų okupantų administracija, tiek jiems talkininkavę lietuvių buržuaziniai nacionalistai nebuvo Lietuvos žydų užtarėjai ir gelbėtojai, o aktyviai dalyvavo juos naikinant. Tas žudynes ir terorą aprobavo ir Lietuvos katalikų dvasiškosios vadovybė. Žydų reakcionierių pataikavimas ir pagalba okupantams taip pat pakenkė žydų likimui.

Svarbiausias organizatorius, telkiant tarybines tautas į kovą prieš hitlerinį fašizmą, už Europos tautų išlaisvinimą ir išgelbėjimą, buvo Tarybų Sąjungos Komunistų partija. Tarybinės liaudies pergalės fronte ir užnugaryje atnešė pavergtoms tautoms, iš jų ir žydams, laisvę. Visas pasaulis įvertino Tarybinės Armijos išlaisvinamąją misiją.

Svarų indėlį į šią pergalę įnešė ir Lietuvos gyventojai, kurie, LKP(b) vadovaujami, pasiaukojamai kovojo Didžiojo Tėvynės karo frontuose, kad kuo greičiau būtų išlaisvinta Lietuvos žemė. LKP(b) CK ir LTSR vyriausybė, TSRS vyriausybė, vietinių tarybinių organų padedami, stengėsi, kad apie 20 000 pasitraukusių iš okupuotos Lietuvos gyventojų, iš kurių 8500 buvo žydų⁴⁸, būtų aprūpinti butais, valgiu, drabužiais, darbu. Daugelis jų, partijos paraginti, kovojo 16-ojoje Lietuviškojoje šaulių divizijoje ir kituose Raudonosios Armijos daliniuose, artindami Lietuvos gyventojų, o tuo pačiu ir likusių Lietuvoje žydų išlaisvinimą.

Lietuvių tauta, Komunistų partijos paraginta ir organizuota, stojo į kovą prieš hitlerinius okupantus ir giminėje. Tūkstančiai Lietuvos gyventojų dalyvavo partizaninėje ir pogrindžio kovoje. Vienas iš svarbių Komunistų partijos veiklos barų buvo Lietuvos liaudies kėlimas į kovą prieš fašistinę ideologiją, rasizmą, tautų pjūdyką. Partija kvietė netikėti antisemitinei propagandai, aiškino hitlerininkų siekius, demaskavo jų nusikalstamus darbus. Atsišaukimais, per spaudą ir radiją Lietuvos Komunistų partijos ir vyriausybės vadovai, tarybiniai partizanai, pagrindinės kovos dalyviai, žinomi meno ir kultūros veikėjai kvietė lietuvių tautą kovoti prieš rasinę, šovinistinę, fašistinę ideologiją, auklėjo darbo žmones proletarinio internacionalizmo dvasia. LKP(b) siekė sutelkti vi-

⁴⁴ Ten pat.

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Reitlinger G. Min. veik., p. 244.

⁴⁷ Elinas M., Gelpernas D. Min. veik., p. 86—87.

⁴⁸ Varašinskas K. Karo sukuriuose. V., 1970, p. 168.

sus Lietuvos gyventojus į kovą prieš hitlerinius okupantus, ragindama lietuvius burtis su kitomis Lietuvoje gyvenančiomis tautybėmis, su visomis broliškomis TSRS tautomis⁴⁹. LKP(b) Vilniaus miesto pagrindinis komitetas atsišaukime į gyventojus 1943 m. balandžio mėnesį rašė: „Kad hitleriniai žmogžudžiai lengviau galėtų visoms tautoms išplėsti laisvę, griauti jų gyvenimą ir atimti turtą, jie kursto vieną tautą prieš kitą: lietuvius ir baltarusius prieš lenkus, o visus drauge prieš žydus.

Draugai, nesiduokit apgaudinėjami nacionalistinio priešo! Šiandien turime tik vieną priešą — Hitlerį ir jo gaują“⁵⁰.

LKP(b) CK ir Lietuvos partizaninio judėjimo štabo Operatyvinė grupė, vadovaujama M. Šumausko ir G. Zimano, LKP(b) sričių, miestų ir apskričių pagrindiniai komitetai, tarybinių partizanų būriai ir pagrindžio grupės stengėsi ištraukti Lietuvos žydus į ginkluotą pasipriešinimo kovą, išgelbėti juos nuo beprasmių sunaikinimo.

1942—1943 m. Vilniaus ir Kauno getuose susikūrusios partinės ir antifašistinės organizacijos užmezgė ryšius su LKP(b) ir komjaunimo Vilniaus ir Kauno miestų pagrindiniais komitetais, tarybinių partizanų būriais prie Naručio ežero, Rūdninkų girioje ir kitur. Per G. Zimaną, L. Solominą, F. Krugliakovą, J. Vitą, J. Pševalskį ir kitus buvo susitarta dėl geto gyventojų išėjimo į partizanų būrius, spręsti geto pagrindinių organizacijų ir grupių kovos, ginkluotės ir kiti klausimai⁵¹. 1943 m. lapkričio mėnesį į partizanų būrį Rūdninkų girioje „Mirtis okupantams“ iš Kauno geto atvyko 200 žmonių⁵². Vilniaus miesto komunistams pavyko suorganizuoti 300 žmonių išėjimą iš Vilniaus geto⁵³. Iš viso Lietuvos partizanų eilėse kovojo per 600 žydų⁵⁴. G. Zimano teigimu, partizanų žūdavo ne daugiau kaip 15%⁵⁵. Partizanų žydų galėjo būti dar daugiau, tačiau trukdė žydai reakcionieriai, buvę žydų geto seniūnais ar policijos viršininkais, kurie, gąsdindami masinėmis represijomis, kaip įmanydami trukdė žydams išeiti į partizanų būrius. Tuomet buvusio LKP(b) Pietų srities pagrindinio komiteto sekretoriaus G. Zimano žodžiais, Vilniaus geto žydų policijos viršininkas Jakovas Gensas, net ir perspėtas, visai nepasidavė geto gyventojams eiti pas partizanus⁵⁶. Dėl to, žinoma, tik daugėjo beprasmių aukų. Visgi 1943 m. pabaigoje—1944 m. pradžioje, nepaisant hitlerininkų taikytos įkaitų masinio šaudymo tvarkos ir minėtų žydų reakcionierių kliūčių, iš Vilniaus ir Kauno getų, hitlerininkų žiniomis, pabėgo apie 1500 žmonių⁵⁷.

⁴⁹ Apie tai plačiau žr.: Наумова Р. Деятельность КП Литвы по воспитанию трудящихся в духе советского патриотизма и пролетарского интернационализма в условиях оккупации республики в годы Великой Отечественной войны. — LKP istorijos klausimai, 1963, t. 3, p. 115—136.

⁵⁰ Kovoje prieš hitlerinę okupaciją. Lietuvos KP(b) atsišaukimai. V., 1948, p. 161—162.

⁵¹ Plačiau apie tai žr.: Štaras P. Min. veik., p. 104, 107 ir kt.

⁵² Ten pat, p. 104.

⁵³ Гитлеровская оккупация в Литве. Сборник статей. Вильнюс, 1966, с. 242.

⁵⁴ Štaras P. Min. veik., p. 233, 243.

⁵⁵ Зиманас Г. О крови и чести.—Новое время, 1976, № 30, с. 22.

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ LTSR CVA fondai.

Nors svarbiausias veiklos baras, gelbstint Lietuvos žydus, buvo LKP(b) organizuotas jų įtraukimas į ginkluotą kovą, tačiau didelės svarbos Lietuvos žydų likimui turėjo ir kitos jų gelbėjimo ir pagalbos jiems formos: slėpimas, maisto tiekimas, užtarimas, dokumentų parūpinimas, suvedimas su partizanų ir pogrindininkų ryšininkais ir kt.

Iš dabar žinomų faktų matyti, kad hitlerinės okupacijos metais tokia pagalba žydams Lietuvoje buvo teikiama iš pirmųjų okupacijos dienų. Tuomet jie buvo užtariami ir gelbėjami beveik visur Lietuvoje, kur jie gyveno, vėliau — dažniausiai Kaune, Vilniuje, Šiauliuose ir artimesnėse prie šių miestų vietovėse, ten, kur buvo palikti žydų getai.

Štai 1941 m. liepos 14 d. Lietuvos durpynų direkcija pranešė, kad, susišaudydamas su stovyklos prižiūrėtojais, „komunistas Maskeliūnas išlaisvino iš Pravieniškių darbo stovyklos žydą Gothelfą“⁵⁸. 1941 m. iš liepos 24 į 25 d. naktį prie Šilalės buvo apšaudyta Pajūrio miestelio barako, kuriame buvo laikomi Pajūrio žydai, sargyba ir vienas sargybinis sužeistas⁵⁹. Pirmosiomis okupacijos dienomis Povilas Tamošiūnas atplėšė kalėjimo duris Subačiuje ir, išleidęs 3 žydus, juos paslėpė⁶⁰. „Mes, Utenos miesto moterys,—pasakoja Elena Pakalnienė,—rašėme prašymus, kad mums leistų auklėti du tūkstančius mažamečių žydų vaikų. Po kiekvienu prašymu buvo šimtų Utenos gyventojų parašai... Tačiau komendantas ir stebėjęs šaudymus atstovas iš Berlyno Gisas atsisakė mus išklausti...“⁶¹ Kai 1941 m. liepos pradžioje keli tūkstančiai Kauno žydų buvo suvaryti į VII fortą ir šaudomi, tarpininkavimo rezoliucijas juos paleisti rašė daugelis kauniečių, iš jų — Kauno universiteto rektorius prof. A. Purėnas, Statybos fakulteto dekanas prof. S. Kolupaila⁶². Kauniečiai gydytojai E. Kutorgienė, J. Staugaitis, V. Kairiūkštis, visuomenės veikėja F. Bortkevičienė ir kiti net darė žygių, kad žydų žudynės būtų sustabdytos, tačiau hitlerininkai pagrasino, jog už tai ir su jais bus pasielgta taip, kaip su žydais⁶³. Vilniaus miesto policijos nuovados viršininkas ataskaitoje apie Vilniaus žydų varymą į getą 1941 m. rugsėjo 6 d. tvirtino: „... dalis gyventojų labai apgailėstavo žydų, o kai kurie, žiūrėdami į žydus, verkė“. Kauno miesto komisaras Krameris, grasindamas žiauriomis bausmėmis už pagalbą žydams, 1941 m. spalio 13 d. skelbė: „... beveik kasdien tenka konstatuoti, kad einantiems iš geto į darbovietę ir atgal grįžtantiems žydams pasiseka užmegzti ryšius su pavieniais Lietuvos pilietybės asmenimis“⁶⁴. 1942 m. pradžioje hitlerininkų saugumo policijos ir SD vadas apie žydų likimą Lietuvoje ataskaitoje į Rygą buvo priverstas parašyti: „... intelektualūs sluoksniai padeda lietuviams persiorientuoti. Jie jau teikia pagalbą žydams“⁶⁵.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Ir be ginklo kariai, p. 106—107.

⁶¹ Tiesa, 1945.II.28.

⁶² LTSR CVA fondai.

⁶³ Elinas M., Gelpernas D. Min. veik., p. 21.

⁶⁴ Į laisvę, 1941.X.14, Nr. 97.

⁶⁵ Latvijos TSR CVA, f. P-1026, ap. 1, b. 3, l. 265, 275.

Lietuvos darbininkai, valstiečiai, pažangioji inteligentija žydams višokeriopai padėjo: parūpindavo maisto, dokumentus, padėdavo pabėgti iš getų, užmegzti ryšius su pasipriešinimo grupėmis, partizanais, slėpė ir organizavo slėpimo vietas ir pan. Šiandien visoje Lietuvoje žinomi pažangių Lietuvos inteligentų, gelbėjusių žydus ir kitus persekiojamus žmones, vardai: tai gydytojai E. Kutorgienė, P. Mažylis, P. Baublys, M. Butkevičienė, M. Zubrienė, O. Landsbergienė, P. Girbūdas, A. Ragaišienė-Biliūnienė, J. Biliūnienė-Matjošaitienė, V. Žakevičius, J. Nemeikša, rašytoja S. Ciurlionienė, poetas K. Binkis, jo žmona S. Binkienė, artistės O. Dauguvietienė, E. Žalinkevičaitė-Petrauskienė (Kipro Petrausko žmona), dailininkas P. Rimša, muzikas V. Varčikas, inžinieriai S. Stulginskis, S. Baublys, K. Kaušinis, mokytojai H. Jonaitis, K. Klimavičius, K. Bajerčius ir kiti. Paskutiniųjų metų atsiminimai, okupacijos meto dokumentai archyvuose rodo, kad Lietuvos žydus gelbėjo labai daug paprastų žmonių: darbininkų, valstiečių, eilinių tarnautojų. Tai kauniečiai darbininkai I. Gaižauskienė, M. Macinavičienė, J. Čižinauskas su žmona, Svirgiai, siuvėjas Buškevičius, batsiuovys Apuokas, Vilniaus valstybinio archyvo darbininkė M. Mikulska ir daugelis kitų; Kauno aps. Karčių k. valstietis V. Sniegeckas, Raseinių aps. Girkalnio k. valstietis A. Babonas, Telšių aps. Degučių k. valstietis A. Budžinskas, Veisiejų vls. valstietis T. Žarnauskas ir šimtai kitų⁶⁶. Antai M. Sudarą ir jo žmoną slapstė 130 valstiečių, penkių žydų grupę iš Semeliškių slapstė apie 70 valstiečių Kaišiadorių apylinkėse, A. Fridbergą — 100 valstiečių, Glazmaną su žmona, tėvais ir pažįstamais — 30 valstiečių ir pan.⁶⁷

Nepaisydami Lietuvos katalikų vyresnybės pozicijos ir draudimo padėti žydams, juos užtarė ir gelbėjo kai kurie dori kunigai: Vilniuje archyvo direktorius kunigas J. Stakauskas, Žvėryno bažnyčios kunigas Chomskis; Šiauliuose — V. Byla, Paukštys, Barevičius, Kužiuose — Kleiba, Pasvalyje — Krikščiūnas, Panevėžyje — A. Gobis, Varėnoje — J. Gylys, Užventyje — P. Macijauskas ir kt.⁶⁸

Štai kokia plati gyventojų pagalba žydams buvo Lietuvoje. Dabartiniame Anykščių rajone jiems padėjo ir juos slėpė Nalivaikos, Pajuodžiai, Mikalojūnai, Juškos; Alytaus aps. Skovagalių k. — E. Ivanauskienė ir jos vyras, Stakliškėse — O. Noreikienė, Žaliosios vnk. — Gelumbauskai, Nemunaityje — keli žmonės; Eišiškių aps. Viškūnų k. — M. Bartasievič; Kėdainių aps. Pėdžių k. — Kazimieras, Vytautas ir Petronėlė Vitkauskai; Kauno aps. Karalgirio k. — Antanas ir Stasė Volskiai, T. Pocis, Milikonų k. — Gudų šeima, Girininkų k. prie Jonavos buvo išgelbėti 8 žydai, Tabariškių ir Paderiškių k. slapstėsi Kauno geto kalinys I. Miklišauskas, Užlėdžių k. žydams maistą tiekė P. Rutkauskienė; Kelmėje ir jos apylinkėse slapstė ir gelbėjo žydus Bronė ir Juozas Dainauskai, M. Legautienė, A. Urbelis ir kiti; Džiugų k. prie Jurbarko — Jonas ir Petrė Zaronai;

⁶⁶ Žr.: Ir be ginklo kariai, taip pat LTSR CVA fondai.

⁶⁷ Tiesa, 1965.XII.31.

⁶⁸ Ir be ginklo kariai, p. 46, 109, 110, 179—180, 270, 272, 273; Masinės žudynės Lietuvoje, d. 2, p. 113, 114.

Mažeikiuose ir Mažeikių aps. buvo slepiamas M. Petuchauskas su motina; Panevėžio aps. Pušalote žydus gelbėjo Šapalai; Pasvalyje — Krikščionas; Ukmergės aps. Šilininkų k.—M. Kontrimavičius, Raseiniuose — Kriaucienė; Šiauliuose — B. Petrauskas, N. Likevičienė, Bronė ir Kazys Krikščiukaičiai, O. Vasiliauskaitė, B. Gotautas ir kiti; Šiaulių aps. Balnių k.—P. Krupauskas, Kruopių k.—A. Kalendra, Kužių k.—Kleiba; Švenčionių aps. Švenčionėlių miestelyje — Grutulevičius; Trakų aps. Tarpumiškio k.—M. Šimelis; Telšių aps. Šarnelės k.—J. Striaupis ir kiti; Vilkaviškio aps.—J. Šneideris ir jo šeima; Vilniaus aps. Linkaičių k.—J. Matlakas, Kavalciukų k.—V. Bulakas, Kazakliorių k.—B. Ulinavičius, Maišiagaloje — J. Valeišis; Švytrūnų k. prie Virbalio — I. Vasiliauskas su žmona⁶⁹. Daugiausia gelbėtojų buvo Kaune ir Vilniuje. Čia nurodytos toli gražu ne visos vietos, kur jie buvo gelbėjami.

Kad hitlerininkams okupantams nepavyko supjudyti lietuvių su Lietuvoje gyvenusiomis tautinėmis mažumomis, rodo bendra Lietuvos gyventojų kova prieš pavergėjus, internacionalinė Lietuvos pogrindžio ir partizanų sudėtis. Be lietuvių, žydus gelbėjo ir kitų tautybių žmonės. Vilniėtės lenkės J. Maksičkukovaitė (pavardės to meto dokumentuose su lietuvintos.—K. R.) slėpė žydę Rožą Dajamuvną, V. Radzevičienė priglaudė žydų vaiką, vilniečiai lenkai Bilinskiai — mažą žydų berniuką. 1941 m. pabaigoje pagalba žydams buvo apkaltinti Vilniaus apskrities dvarų administratoriai lenkai, 1942 m. į Vilniaus kalėjimą už žydų slėpimą pateko vilniėtė baltarusė E. Ravičiūtė, policijai buvo apskūsta vilniėtė baltarusė A. Karavičiūtė⁷⁰. Antifašistų, sąžiningų, suprantančių internacionalinę pareigą žmonių, atsirado ir vokiečių tarpe. K. Trepneris iš Gdansko, dirbęs Šiaulių aerodrome, padėjo maistu, kuru ir ginklais bei pagelbėjo pabėgti Šiaulių geto žydams, Alytaus gyventojas vokietis Haškeris leido savo žmonai slėpti žydaitės moksleives⁷¹, Vilniaus universalinės parduotuvės patikėtinis V. Vilké buvo apskūstas, kad draugiškai elgiasi su žydais, parduoda jiems prekes⁷², už vaistų tiekimą Kauno geto kaliniams buvo teisiamas architektas vokiecis V. Vinceris⁷³.

Kokia buvo įvairiapusiška Lietuvos gyventojų pagalba žydams, rodo dar ir šie faktai: 70 m. vilnietis V. Miotkovskis padėjo varomiems į getą žydams nešti daiktus⁷⁴, S. Šiška, dirbęs vokiečių karinėje kepykloje Vilniuje, atnešdavo jiems duonos⁷⁵, komunisto žmona B. Lipskienė Kaune užpuolė su kumščiais žudiką ir dėl to du vedami sušaudyti žydai pabėgo⁷⁶, Kauno Karmelitų bažnyčios kunigas V. Tamoševičius parūpi-

⁶⁹ Ir be ginklo kariai, p. 94, 96, 106, 107, 109, 110, 200—205, 207, 208, 218—221, 247, 248, 256, 257, 261, 263—265, 267, 270, 271, 275—279, 282, 283; LTSR CVA fondai; Kauener Zeitung, 1943.VII.16, Nr. 165; Elinas M., Gelpernas D. Min. veik., p. 89.

⁷⁰ LTSR CVA fondai.

⁷¹ Ir be ginklo kariai, p. 191, 251—253.

⁷² LTSR CVA fondai.

⁷³ Ten pat; Kauener Zeitung, 1944.I.11, Nr. 8.

⁷⁴ LTSR CVA fondai.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Elinas M., Gelpernas D. Min. veik., p. 21.

no žydų vaikams krikšto liudijimą⁷⁷, 1941 m. rugsėjo 24 d. vilnietė V. Ylevičienė, įsiveržus policininkams į jos butą, pati užstojo nuo šūvio žydą ir jis spėjo pabėgti⁷⁸, 1944 m. balandžio 15 d. tarybinis partizanas, hitlerininkų žodžiais „lietuvis komunistas“, organizavo apsaugą ir kovėsi su hitlerininkais, bandant Kauno žydams pabėgti iš geto sunkvežimiu⁷⁹.

Už žydų slėpimą, gelbėjimą ir net užtarimą hitleriniai okupantai labai žiauriai baudė. Todėl daug Lietuvos gyventojų už tai buvo kalinami kalėjimuose, koncentracijos stovyklose, kankinami, sušaudomi. Už žydės slėpimą 1941 m. gruodžio mėnesį 6 mėn. priverčiamojo darbo stovykla buvo nubaustas Vilniaus aps. Riešės seniūnijos Žvėreliškių k. gyventojas K. Kriukas⁸⁰. Tokia pat bausmė už žydžių laikymą savo bute buvo nuteista vilnietė J. Gica⁸¹, 12 mėn. priverčiamojo darbo stovykla už žydų slėpimą 1941 m. pabaigoje nubaudžiamas Vilniaus aps. Linkaičių k. gyventojas J. Matlakas⁸², medicinos sesuo kaunietė L. Šlepetytė už pagalbą žydams buvo išvežta į koncentracijos stovyklą Vokietijoje⁸³, Dachau ir kitose koncentracijos stovyklose buvo kalinama vilnietė O. Šimaitė⁸⁴. Iš hitlerinų stovyklų retai kas sugriždavo gyvas. Kartais okupantai iš karto skirdavo mirties bausmes arba vietoje nužudydavo. Pavyzdžiui, vilnietis Z. Sabočinskis buvo nužudytas 1941 m. spalio 28 d. už tai, kad slapta fotografavo žydų žudynes Paneriuose ir, platindamas nuotraukas, skelbė tiesą apie hitlerininkų ir jų bendrų darbus⁸⁵. 1941 m. vasarą už draugo žydo priglaidimą Kauno IX forte buvo sušaudytas kaunietis gydytojas V. Žakevičius⁸⁶, 1942 m. sausio 31 d. kartu su dviem slėptom žydėm buvo nužudytas vilnietis V. Juodka⁸⁷, 1942 m. rugpjūčio 5 d. už prieglobstį žydams buvo sušaudyta 62 m. Eišiškių aps. Viškūnų k. gyventoja M. Bartasievič⁸⁸. Prie Kauno geto sargybinis nušovė B. Kutką, perdavusį maisto draugui į getą⁸⁹. Netoli Kauno geto buvo sušaudyta darbininkė L. Gaižauskienė, žuvusi kartu su C. Švabaitė, kurią ji norėjo išgelbėti⁹⁰. 1944 m. pradžioje po pakartotinio teismo mirtimi buvo nubaustas ir vokiečių architektas V. Vinceris, tiekęs Kauno getui vaistus⁹¹. Jau po karo už žydų gelbėjimą lietuvių buržuazinių

⁷⁷ Kauener Zeitung, 1944.III.4, Nr. 54.

⁷⁸ LTSR CVA fondai.

⁷⁹ Ten pat.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ Ten pat.

⁸² Ten pat.

⁸³ Elinas M., Gelpernas D. Min. veik., p. 50—51.

⁸⁴ Ir be ginklo kariai, p. 196.

⁸⁵ LTSR CVA fondai.

⁸⁶ Hitlerinė okupacija Lietuvoje, p. 290.

⁸⁷ LTSR CVA fondai.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Elinas M., Gelpernas D. Min. veik., p. 51.

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Kauener Zeitung, 1944.I.11, Nr. 8.

nacionalistų buvo nužudyti Trakų aps. Tarpumiškio k. girininkas M. Šimelis, Vilkaviškio aps. neturtingas valstietis J. Šneideris, kaunietis R. Statauskas su žmona⁹².

Dabar sunku pasverti, koks Lietuvos gyventojų žygdarbis gelbstint žydus yra svarbesnis, drąsesnis, labiau pasiaukojamas. Vieni dalijosi su pasmerktaisiais paskutiniu duonos kąsniu, drabužiu, kiti, nepaisydami didžiulių pavojų, slėpė juos savo namuose, tretį telkė bendraminčius, kad organizuotų kartu su žydais ginkluotą pasipriešinimą hitlerininkams, sėkmingai kovotų partizanų būriuose. Iš daugelio žydų gelbėtojų ypač reikia išskirti kauniečius: gydytoją E. Kutorgienę, B. Gotautą, N. Fugelevičiūtę, N. Jegorovą, O. Dauguvietienę, P. Špokaite-Juodvalkiene, L. Golubovienę, Kauno veterinarijos akademijos darbuotoją A. Balčiūnaite, gydytoją P. Baublį, kurie su pagalbininkais išgelbėjo dešimtis ir šimtus Kauno geto žydų ir jų vaikų⁹³. Iš Vilniaus geto dešimtis moterų ir vyrų vedė pas partizanus, gelbėjo vaikus O. Šimaitė⁹⁴. Vilniuje, Giedrio g. archyvo patalpose 13 žydų išlaikė direktorius J. Stakauskas, V. Žemaitis ir kiti archyvo darbuotojai⁹⁵. Užvenčio gydytojas P. Girbūdas su P. Klimu, V. Šleževičiumi, A. Songaila organizavo Šiaulių geto kalinių pabėgimus ir slėpimą ir išgelbėjo kelias dešimtis vyrų, moterų ir vaikų⁹⁶. J. Striaupis, Telšių aps. Šarnelės k. valstietis, išgelbėjo su pagalbininkais 26 Telšių geto žydus. Už drąsą, pasiaukojimą ir humaniškumą gelbstint žmones nuo mirties hitlerinės okupacijos metais 1964 m. liepos 17 d. jis buvo apdovanotas I.TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo garbės raštu⁹⁷. M. Šimelis, Trakų aps. Tarpumiškio k. girininkas, miško darbininko V. Baradulino padedamas, išslėpė 14 Kaišiadorių geto žydų⁹⁸. J. Zaronas su žmona Petre, Jurbarko raj. Džiugų k. valstietis, išlaikė ir išgelbėjo nuo mirties 20 Kauno geto žydų⁹⁹. Nevardijant visų, būtina pabrėžti, kad tokių gelbėtojų buvo ir daugiau.

Sėkmingiausiai žydai buvo gelbstimi ten, kur tai darė Lietuvos Komunistų partijos suburtos pagrindžio kovos grupės, partizanų ryšininikai, antifašistinės organizacijos. E. Kutorgienė, P. Baublys, O. Šimaitė ir kiti žinomi Lietuvos žydų gelbėtojai¹⁰⁰ palaikė ryšius su antifašistinėmis pagrindžio organizacijomis, su partizanų ryšinininkais.

Tiksliai pasakyti, kiek Lietuvos gyventojų gelbėjo žydus hitlerinės okupacijos metais ir kiek jų išgelbėjo, negalima. Nėra ir, žinoma, negalėjo būti tikslios tokios dokumentacijos. Be to, žuvus, mirus ar išvykus svetur daugeliui liudininkų, daug žydų gelbėjimo atvejų iš viso liko nežinomi, kai kurie kuklūs žydų gelbėtojai to ir negarsina. Hitle-

⁹² Ir be ginklo kariai, p. 123, 200—207.

⁹³ Ir be ginklo kariai, p. 20—26, 65—67, 71, 85, 86, 120, 121, 216, 217, 228, 229; Elinas M., Gelpernas D. Min. veik., p. 9.

⁹⁴ Ir be ginklo kariai, p. 196.

⁹⁵ Ten pat, p. 46—60.

⁹⁶ Ten pat, p. 173, 175—178.

⁹⁷ Ten pat, p. 94—96.

⁹⁸ Ten pat, p. 200—205.

⁹⁹ Ten pat, p. 256—258.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 96; Staras P. Min. veik., p. 100.

rinės okupacijos meto dokumentuose faktai apie žydų gelbėjimą labai išmėtyti ir dar ne visi surinkti, daugelio aptiktų dokumentų, nesant galimybės patikslinti jų duomenų, negalima panaudoti.

Apibendrinant reikia padaryti išvadą, kad svarbiausią indėlį, gelbs-
tint žydus nuo visiško sunaikinimo, įnešė Tarybų Sąjungos Komunistų
partijos vadovaujama tarybinė liaudis, kuri savo didvyriška kova ir per-
gale prieš hitlerinį fašizmą išlaisvino visas pavergtas Europos tautas. Lai-
kinai okupuotoje LTSR teritorijoje tai buvo Lietuvos komunistai, vedę
ginkluotą kovą prieš okupantus ir įtraukę į ją, o tuo pačiu išgelbėję nuo
mirties šimtus Lietuvos žydų. Lietuvos Komunistų partijos raginami ir
organizuojami, pagalbą jiems teikė daugelis Lietuvos gyventojų (darbi-
ninkai, valstiečiai, inteligentai) ir daugelyje vietų, kur tik žydai gyveno
ar buvo laikomi getuose.

О СПАСЕНИИ ЕВРЕЕВ ЛИТВЫ В ГОДЫ ГИТЛЕРОВСКОЙ ОККУПАЦИИ (1941—1945)

К. РУКШЕНАС

Резюме

В годы гитлеровской оккупации на территории Литвы массово уничтожалось еврейское население. После войны некоторые бывшие участники уничтожения евреев, как гитлеровцы, так и их пособники — местные буржуазные националисты, стараются уйти от ответа и выдать себя за спасителей евреев. В действительности, как показывают исторические документы того времени, на них ложится главная вина в уничтожении еврейского населения Литвы.

Подлинным спасителем еврейского населения был советский народ, победивший под руководством Коммунистической партии немецкий фашизм и спасший многие поработанные народы, в том числе и еврейский, от полного уничтожения. На территории Литвы организаторами спасения еврейского населения были коммунисты, возглавившие вооруженную борьбу против оккупантов. Руководствуясь принципами пролетарского интернационализма, Коммунистическая партия Литвы призывала к сопротивлению все население Литвы, поднимая его на борьбу против политики расизма, разжигания национальных страстей, преступных действий гитлеровских оккупантов и их сообщников. Такая политика партии и разъяснительная работа дали свои плоды: невзирая на опасность, евреям Литвы помогали всюду, где жили они или содержались в гетто, и спасали от уничтожения все слои населения: рабочие, крестьяне, интеллигенция. Помощь носила разный характер: спасение от смерти, предоставление крова, пищи, установления связи с подпольем, с партизанами и т. п.